

Davor BEŠVIR

KONTINUITET ŽIVOTA NA PODRUČJU LUDBREŠKE PODRAVINE

PREGLED PO ARHEOLOŠKIM LOKALITETIMA I MATERIJALNIM OSTACIMA KULTURA

POVIJESNI PREGLED

Povijest Ludbrega i njegove okolice od ranih početaka naseljavanja pa do naših dana, uvjetovana je pogodnim položajem uz sjeverne obronke Kalnika, blizinom Drave, koja je u to vrijeme bila važni plovni put, kao i kopneni podravski trgovački put koji je bio poveznica cijelog područja od pretpovijesti preko rimskog razdoblja između *Petovie* (Ptuj) i *Murse* (Osijek), pa do današnje podravske magistrale (Maribor-Osijek- Novi Sad). Isto tako dolina Bednje je najkraća poveznica Panonsko-dravskog područja s Posavinom. Sve je to uvjetovalo da se na mjestu prelaska podravske trgovačkog puta preko Bednje razvijaju pretpovijesna naselja o čemu govore arheološki nalazi (Martijanec, Ludbreg, Sigetec, Črnoglavac, Sv. Petar Ludbreški, Vrbanovec). Najznačajniji su među njima *tumuli* u Martijancu, između Martijanca i Križovljana, kod Vrbanovca i nalazi u Sigetcu. Nalazi s ovih lokaliteta pripadaju *Lasinjskoj kulturi*, *Kulturi polja sa žarama* i *Latenskoj kulturi*.

Nakon rimskih osvajanja grade se ceste koje se koriste mrežom pretpovijesnih putova. Te su ceste vodile prema istočnom dijelu Rimskog Carstva (Ptuj-Osijek), kao i južnom dijelu, odnosno prema Posavini, a prolazile su uz današnja naselja Ludbreg, Vrbanovec, Križovljan, Martijanec, Poljanec, Hrastovsko, Selnik, Sigetec, Globočec, Čukovec, Bolfan.¹ Dosadašnja su istraživanja otkrila postojanje antičkog naselja u Ludbregu, a po nalazu antičke grobne stele u Križovljanu, pretpostavlja se postojanje naselja i na tom mjestu.² Postoji još nekoliko antičkih lokaliteta s pojedinačnim nalazima uz rimske ceste (Vrbanovec, Donji Martijanec, Sigetec). Zbog povoljnog strateškog i komunikacijskog položaja Ludbreg se razvio kao utvrđeno rimsko vojno i civilno središte, a u kasnoj antici postao je biskupija. Raspadom Rimskog Carstva i provalom Barbara neka su naselja privremeno napuštena, no tragove rane seobe naroda nalazimo u Ludbregu i Sigetcu. Takvo je stanje potrajalo nekoliko stoljeća, a doseljenjem Hrvata formiraju se nova naselja na istom mjestu ili u blizini nekadašnjih naselja. Ranosrednjovjekovna gradišta otkrivena su u Ludbregu, Martijancu, u blizini Sv. Petra Ludbreškog, dok je u Velikom Bukovcu otkriveno groblje iz 10-11 st. Nalazi na tim lokalitetima pripadaju *Koettlaškoj* i *Bjelobrdskoj kulturi*.

Kao i drugdje u Hrvatskoj i ovdje se u srednjem vijeku organiziraju župe kao teritorijalno-upravne, sudske i crkvene jedinice u čijim su središtima-kastrumima boravili župani³ Prvi pisani tragovi o župama s ovog područja nalazimo u "Popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine", a spominju se župe u Martijancu, Slanju, Križovljanu, Ludbregu, Sv. Đurđu i Sv. Petru Ludbreškom, no neke su župe osnovane i prije; župa u Slanju 1253. g., u Martijancu 1259. g., u Ludbregu 1327. g. Toliki broj župa na ovako malom prostoru govori nam o velikoj naseljenosti. Sve su prve župe smještene na višim terasama, jer su poplavna područja bliže Dravi bila vjerojatno znatno slabije naseljena, ali to ne isključuje postojanje župa i u tom prostoru, iako nisu navedene u popisu.

PREGLED PO POVIJESNIM RAZDOBLJIMA I LOKALITETIMA

PRETPOVIJESNO RAZDOBLJE. Na području ludbreške Podravine ubicirano je dvadesetak pretpovijesnih lokaliteta, a pretežno je riječ o slučajnim nalazima materijala primjerenog *paleolitiku*, *mezolitiku*, *neolitiku*, *eneolitiku*, *brončanom dobu*, *pa potom starijem i mlađem željeznom dobu*.

PALEOLITIK I MEZOLITIK. Iako u razdoblju paleolitika i mezolitika, koji je na ovom području trajao do oko 6000-5000 g. pr. Kr., nemamo stopostotnih nalaza stalnog boravka čovjeka na ovom području, osim pojedinačnih nalaza artefakata starijeg kamenog doba iz Martijanca, ne možemo isključiti njegovo povremeno nastanjanje ovog dijela Podravine uzevši u obzir relativnu blizinu nekih paleolitskih nalazišta (*Vindija*). Na terenima bliže Dravi česti su nalazi okamenjenih dijelova životinja koje su egzistirale na ovom području kad i paleolitski i mezolitski čovjek. Tijekom toplijeg međuledenog doba (*Riss-Wurm*) skupine nomadskih lovaca *neandertalnih hominida* počele su se zadržavati na otvorenim prostorima u okolici Martijanca, izrađivali su *mousterijske* (10000-70000. g.) i *aurignacijske* (53000-31000. g.) tvorevine, zadržavajući se na sezonskim postajama u potrazi za krdima divljači.⁴ To nam dokazuju mnogobrojne okamine prehistorijskih životinja iz šljunčara uz rijeku Dravu. Još je nekoliko bušenih kamenih sjekira pronađeno u Martijanečkom lugu, Podbregima, Sv. Petru Ludbreškom, Velikom Bukovcu i Vrbanovcu. Svi ti artefakti upućuju na najranije nastanjanje okolice Ludbrega.

ENEOLITIK ILI BAKRENO DOBA. U eneolitiku se javljaju prva naselja poljodjelaca, nositelja *Lsajnske kulture* (3200-2700. g. pr. Kr.). Tragovi naselja Lasinjske kulture pronađeni su u Globočecu Ludbreškom i nalaz glinene žlice otkriven na užem području Ludbrega, koji je tipološkim vrednovanjem uvršten u tvorevine te kulture. Mnogo je nalaza glinenih žlica Lasinjske kulture otkriveno na prostoru sjeverozapadne Hrvatske, posebice u okolici Varaždina. U okolici Ludbrega je relativno malo nalaza Lasinjske kulture, no može se pretpostaviti da je lasinjska populacija iskoristila prednosti nizinskog, valovitog, brežuljkastog krajobraza koji je pogodovao poljodjelstvu i stočarstvu. Raspored srodnih lasinjskih lokaliteta u Podravini upućuje na izbor položaja uz vodotoke, uobičajenu pojavu u neolitu i eneolitu.

Pripadnici Lasinjske kulture živjeli su u *zemuničkim nastambama*, izrađivali su keramičke posude raznih oblika i osebujnog ukrašavanja; *posude na više nogu i žlice sa cilindričnim produženjem* za uticanje drvene drške, oblikovali su i *antropomorfnu i zoomorfnu glinenu idoloplastiku*, *plosnate kamene sjekire*, *klinove i čekićaste sjekire s bušenom rupom*.⁵

Iako danas još nije otkriven trag ranog pretpovijesnog naselja na prostoru užeg areala Ludbrega, moguće je da se otkrije u budućim istraživanjima Tijekom eneolitika dovršeno je dugotrajno doseljavanje *indoeuropskih populacija* među kojima su i nositelji Lasinjske kulture.

BRONČANO DOBA. Sljedeća kultura na području ludbreške Podravine je brončano doba *Kultura Litzen-keramike* (1800-1500. g. pr. Kr.). Populacija ove kulture doselila je u dravsko-savsko međuriječje iz zapadne Panonske nizine i predprostora istočnih i jugoistočnih Alpa.

Kultura je dobila naziv po keramici specifičnog ukrašavanja, koje je izvedeno utiskivanjem suknene niti ili vrpce, uzice (*Litzen*) u još mekanu i nepečenu glinu.⁶ Na ludbreškom je području ovakva keramika otkrivena u Sv. Petru Ludbreškom, a bili su to *glineni vrčevi zaobljenih trbuha i ljevkastog*

vrata ukrašeni vodoravnim usporednim linijama. Iz ovog je razdoblja i rijetki nalaz brončanog bodeža iz vinograda u Črnoglavcu, koji je pronađen u uništenom kosturnom grobu, a na temelju tipoloških obilježja datiran je u *srednje brončano doba srednjeg Podunavlja (1700-1550. g. pr. Kr.)*, tj. *stupanj kasnog Br A2-Br B1.7*

Skupina nalaza iz srednjeg brončanog doba važna je jer se iz nje na osnovi tradicije, postupno tijekom *kasnog brončanog doba (oko 1600. g. pr. Kr.)* oblikovala *Kultura polja sa žarama*. Mnoge ostave Dravu, Savu i Dunav, posebice tijekom faze II Kulture polja sa žarama (1230-1100. g. pr. Kr.), govore nam o velikoj gustoći populacije, razvijenoj trgovini i naglom usponu metalurgije, ali i na snažne sukobe i migracije. Jedan od takvih nalaza je *ostava bronce iz Struge (1931. g.)*, koja je sadržavala *ukrasnu okruglu ploču, dijelove limene posude, puce, ulomak ukrašenih narukvica, srp i sirovu bronzu*.⁸ Taj se nalaz pripisuje horizontu II - Veliko Nabrđe. Položaj Struge upućuje na postojanje pretpovijesne prometnice uz koju je ostava zakopana, a postojanje takve prometnice sugerira nam nalaz *ostave sirove bronce i srpova iz Donje Poljane kraj Jalžabeta* (II. Faza Kulture polja sa žarama, rana Ha A faza), a nalazi se u muzeju Varaždinskih Toplica.

Na položaju *Žgališće kod Martijanca* otkrivena je 1952.g. *veća nekropola Kulture polja sa žarama (1200. g. pr. Kr.)*, a 1957.g. otkopan je cijeli grob čiji su inventar tvorile *žara, zdjela, par trakastih brončanih narukvica i jedna topuzasta igla ukrašena motivom jelinih grančica*. Grob je uvršten u grupu *Zagreb Kulture polja sa žarama panonsko-podunavske regije*. Dominantan ritus sahranjivanja pokojnika u nekropoli kod Martijanca bio je spaljivanje pokojnika i pohranjivanje pepela u žaru u ravnim grobljima. U blizini groblja bilo je vjerojatno i naselje te iste populacije, koje još nije nađeno, a bilo je ili otvorenog tipa nizinskog naselja ili naseobina gradinskog tipa.

HALLSTADT-STARIJE ŽELJEZNO DOBA. Tijekom kasnog brončanog doba u dravsko-savsko-dunavskom međuriječju formirale su se *protapanonske plemenske zajednice*.⁹ Time su stvorene temeljne odrednice za razvoj *starijeg željeznog doba*.

Prostor Panonije u starije željezno doba postao je dominantan i bio je središte plemenske zajednice koja je pripadala velikoj plemenskoj skupini *Panona*.¹⁰ Tijekom VIII. st. pr. Kr. iz sjevernopontskih i kavkaskih područja u srednju Europu prodro je *konjanički narod Kimerijaca* i time označio kraj Kulture polja sa žarama. Tragovi *Kimerijaca* otkriveni su i blizu Ludbrega, u *ostavi kod Leграда* koja je sadržavala *brončane psalije, križolike okove, karike, zakovice, okove i šipke (800-700. g. pr. Kr.)*. *Željeznodobna populacija* intenzivno je naselila područje Ludbrega s okolicom od sredine VIII. st. pr. Kr. Značajni lokalitet je *Gamulica kod Martijanca* s nalazom ukopa, spaljivanja pokojnika i njegova zakapanja pod velikim zemljanim humkom-*tumulus*. Bogati materijal pronađen ovdje bio je srodan s materijalom iz *Kaptola u Požeškoj kotlini*, pa je tako nastao znanstveni naziv "*Grupa Martijanec-Kaptol*". Područje naseljavanja ove kulture je od srednje Slavonije do jugoistočnog alpskog područja, a središte kulture obuhvaćalo je područje oko Ludbrega, Martijanca, Jalžabeta i Međimurje-Goričan. Naselja *starijeg željeznog doba* u ludbreškoj okolini organizirana su na lesenim uzvisinama (Sv. Petar Ludbreški), ili uz staro korito Bednje (Sigetec), gdje je otkrivena velika nastamba *zemuničkog tipa* i mnogo keramičkog materijala. Nastambe u Sv. Petru pripadale su *tipu brvnare* jer su nađeni ostaci rupa od balvana i šiblja u glini. I u samom Ludbregu otkrivena je nastamba *zemuničkog tipa*, koritastog dna s rupama za drveni ustroj nadgrađa i krovišta. Time je potvrđen kontinuitet naseljavanja pogodnog položaja uz korito rijeke Bednje. U Sv. Petru Ludbreškom (staro groblje), pronađeni su ostaci *talioničke peći i kalupa za lijevanje*, te je time dokazano postojanje jakog

metalurškog središta, a na temelju nalaza *kalupa od gline i pješčenjaka za jednokratnu upotrebu i višekratnu upotrebu*, mogli su se rekonstruirati oblici tadašnjeg oružja; *lovorasta koplja, šuplje sjekire, dlijeta, noževi, razvođači remenja za konje*.¹¹

Duhovna kultura populacije Martijanec-Kaptol temelji se na grobnom inventaru iz okolice Martijanca i Sv. Petra Ludbreškog, te okolice Goričana u Međimurju. Posebno je bogat bio kneževski grob iz *tumulusa kraj Martijanca*, a sadržavao je *žare s poklopcima, čupove plitke zdjele, zdjelice, ulomke situle*. Posuđe je bilo ukrašeno *motivom meandra na crvenoj podlozi uz aplikacije lamela od kositra, odnosno ornamentom spirale*. Ovaj je nalaz vrlo značajan jer dokazuje veze sa srednjim Podunavljem i Grčkom. Isto tako bogati prilozi svjedoče o društvenom raslojavanju kao i visokom položaju pokojnika-kneza. Znak dostojanstva i moći tadašnje aristokracije bilo je i posjedovanje konja i bogate konjske opreme (Sv. Petar Ludbreški), a baštinjeno je od *tračko-kimerijskih nomada*. Područje današnjeg Ludbrega bilo je u starije željezno doba zona naseljavanja *panonskog plemena Jasa, naseljenog od Varaždinskih Toplica (ant. Aquae lassae), do Daruvara (ant. Aquae Balissae)*. Polovicom VI. st. pr. Kr. propala je kultura starijeg željeznog doba, te su napuštena naselja, nekropole i tumuli.

LATEN-MLAĐE ŽELJEZNO DOBA. Do III. st. pr. Kr., odnosno doseljenja Kelta nema materijalnih dokaza kontinuiteta života na ovom području, a to se dovodi u vezu s pljačkaškim pohodima Skita (IV i V. st. pr. Kr.) iz sjeverno-crnogorskih stepa prema Europi. Novu populaciju, *Kelte (III. st. pr. Kr.)*, možemo prepoznati u nalazu *ostave srebrnjaka u Križovljanu, mača s koricama u Bartolovcu i ostataka nastamba i jama u Delovu kraj Koprivnice*.

Kelti na ovo područje donose *kulturu mlađeg željeznog doba*, a dolaze u velikoj seobi iz svojih matičnih područja u srednjoj Europi krajem IV. i početkom III. st. pr. Kr. U sjeverozapadnu Hrvatsku dolazi pleme *Taurisci*. Na položaju *Loke u Sigetcu* bilo je površinskih nalaza *keramike i staklenih narukvica* datiranih u II. st. pr. Kr. i I. st. pr. Kr. Ovo naselje kod Sigetca, nagovijestilo je bitne etničke promjene popraćene novom, tehnološki savršenijom materijalnom kulturom Kelta i novim ritusom pokopavanja u *ravnim paljevinskim grobljima*. U Ludbregu za sada nema nalaza *Keltsko-latenske kulture*. Na mogućnost postojanja naselja iz tog razdoblja upućuje i konim *Botivo*, koji se prema mišljenju filologa odnosi na Ludbreg, te bi to bio prvi poznati protopovijesni naziv tisućljetne aglomeracije na rijeci Bednji.

ANTIKA-RIMSKO CARSTVO. Nakon osvajanja jakog keltskog uporišta *Segestice* (Sisak), 35. g. pr. Kr. počelo je i postupno osvajanje zapadnog dijela međuriječja Save i Drave, odnosno teritorija plemena Jasa. Taj je prostor uklopljen u provinciju Panonija nakon velikog panonsko-delmetskog ustanka 9. g. po. Kr. Iz *razdoblja antike* na području Ludbrega evidentirano je desetak lokaliteta, a među nalazima ističe se *aglomeracija na mjestu današnjeg Ludbrega, mnogobrojne antičke ceste, antički grobovi i nekropole* prema kojima se da naslutiti položaj ruralnih naselja. Okosnica svakodnevnog života bila je prometnica Ptuj (*Petovio*)-Osijek (*Mursa*). Uzduž te ceste nastajale su manje postaje ili *mutationes*, kao i veće postaje ili *mansiones*, a na strateški posebno bitnim mjestima prve vojničke utvrde ili *ant. castella, castra*. I ranocarska *lovia* bila je tipa *castra* ili vojnog logora, jednostavnog kvadratnog tlocrta, u sastavu *dravskog limesa*.

Prvi je vojni logor na prostoru *lovia* nastao u vrijeme vladavine prvih careva, a kasnije jačanjem trgovine i pacifikacijom osvojenih prostora do limesa na Dunavu, *lovia* je ostala u zaleđu limesa i u

vremenu careva *Hadrijana i Trajana* dostigla je svoj vrhunac, postavši snažnim administrativnim, trgovačkim, civilnim, prometnim i vjerskim središtem. Antička *Iovia* bila je i prometno čvorište antičkih putova sa sjevera iz Sv. Martina na Muri (ant. *Halicanum*), prema jugu, Sisku (ant. *Siscia*), preko Komina (ant. *Pyrrii*) i Varaždinskih Toplica (ant. *Aquae lassae*). Jezgra antičke *Ioviae* nalazila se u južnom dijelu današnjeg Ludbrega, a sa sve četiri strane opasivali su je bedemi od kojih je istočni bedem uz rijeku Bednju bio posebno masivan, dok su ostale strane bile štíčene dvostrukim pojasevima obrambenih zidova. Izvan zidina razvilo se podgrađe ili *suburbium*. U središtu naselja podignuti su javni objekti kao što je gradsko kupalište ili *terme* (sredina II. st. po. Kr. do početka IV. st. po. Kr.), nekoliko luksuznih gradskih objekata zapadno od termi, te dvije gradske vile uz južnu obalu Bednje i *insule* stambene arhitekture u južnom dijelu. Zgusnuti urbani prostor raščlanjen je ulicama *cardo* i *decumanusom*. Položaj *forum*a još nije sa sigurnošću potvrđen, a trasa mosta preko Bednje naslućuje se u jugoistočnom dijelu naselja.

U IV. st. po. Kr. na sjevernoj strani naglo se razvio *suburbium* ili podgrađe. Intenzitet gradnje potvrđuje nam nalaz *opekarske peći (officina)*, podno *gradine Vučje grlo* uz selo Hrastovsko.¹² Uz ceste koje su okruživale *Ioviu* formirale su se istočna, zapadna i sjeverna nekropola. Groblja su pratila kontinuitet života, a ukopi se mogu uvrstiti u rano carsko i kasno carsko vrijeme. Mnogo je arheoloških nalaza antičkog doba uz cestu prema Ptuju, koji je bio povezan s *Akvilejom*, a dokazuju nam intenzitet prometa i trgovine. Jedan od takvih nalaza su *kola iz Poljanca*, a bila su zapravo obredni ukop (II. st. po. Kr.). Vrlo kvalitetno izvedeni *ukrasi i figuralna plastika na kolima upućuje na velika radionička središta Rimskog Carstva*. U Križovljanu je pronađen *antički nadgrobni spomenik s reljefom obitelji*, a ugrađen je u *portal crkve Sv. Križa*.

PRODOR KRŠĆANSTVA-KASNA ANTIKA. Zahvaljujući cestovnim mrežama na ovo je područje vrlo brzo stiglo i kršćanstvo, te je prihvaćeno među podosta romaniziranim stanovništvom već prije *Milanskog edikta* 313. g. po. Kr., u vrijeme *Konstantina Velikog*, kad je kršćanstvo izjednačeno s ostalim vjerovanjima Carstva. Ranu pojavu kršćanstva u Ludbregu potvrđuju nam *toponimi sakralnog izvora*, kao što je *Sv. Petar Ludbreški koji upućuje na najraniji sloj svetaca iz apostolskog vremena*. *Iovia* je kršćansko središte postala tijekom IV. st. po. Kr., te je potkraj tog stoljeća bila *biskupija*. Biskupiju u Ludbregu potvrđuje nam *konzil u Akvileji* 381. g. po. Kr. na koji je stigao *Amantius episcopus Ioviensium*. Za potrebe kršćanskog obreda bile su u drugoj polovici IV. st. po. Kr. prenamjenjene *rimске terme*, a slično se dogodilo i u Varaždinskim Toplicama (*Aquae lassae*), gdje je iz terma izveden *ranokršćanski bazilikalni objekt*.¹³

Današnja je crkva u Ludbregu posvećena *Svetom Trojstvu*, pa je možda i ovdje potvrđeno *persistiranje titulara iz vremena antike*, jer je takav titular indikativan u kasnoantičkom naselju dugog kontinuiteta. Moguće je da je kršćanstvo poistovjetilo *rimsku trijadu božanstava Jupitera, Junone, Minerve sa Svetim Trojstvom*, a takav tip hrama bio je izgrađen u Varaždinskim Toplicama.

Vjeruje se da je *Iovia* od 381. g. po. Kr. imala crkvu posvećenu *Svetom Trojstvu*, a prethodni je objekt, s obzirom na pretežno germansko stanovništvo mogao biti *arijanska bogomolja*, ali je *Nicejskim ekumenskim saborom* 325. g. po. Kr. *arijanstvo osuđeno kao hereza*. *Provala Gota* krajem IV. st. po. Kr., koji su 388. g. po. Kr. opustošili *Mursu* i prodrli prema *Noriku i Akvileji*, imala je utjecaj i na *Ioviu*. U V. St. Po. Kr. *Iovia* je *bila razorena* i urbani je prostor pretvoren u ruševine. Iz tog razdoblja imamo *nalaz groba žene u blizini terma*, a sadržavao je *narukvice od tri zavoja žice i dvije perle od zelene staklaste paste*. Stanovništvo se uglavnom povuklo u kalničku zonu ili je otišlo u veće

obližnje gradove, a novi doseljenici su na području ruševina *lovie* pokapali svoje pokojnike. Nalaz groba *germanskog ratnika (Gota)*, kod *Selnika* sadržavao je *stakleni zvonoliki pehar, željezni dvosječni dugi mač (spata) i masivni zlatni prsten*.¹⁴ Taj nam grob govori o mogućnosti postojanja nekropole s kraja IV. i početka V.st.po.Kr. u vrijeme rušenja *lovie*, a tragovi rušilaštva u isto su vrijeme uočeni i u Varaždinskim Toplicama.

SEOBA NARODA. *Velika seoba naroda* razarala je kasnoantičku strukturu međuriječja Save i Drave. Nakon silovitih prodora *Vizigota, Alana i Huna* na tom su području boravili *Ostrogoti*, a poslije njih i *Longobardi*, koji su se zadržali ovdje do konačnog odlaska u Italiju 568. g. po. Kr. S njima je odselio i dio antičkog stanovništva zapadnog dijela Panonije, koji je većim dijelom ostao pust. Kasnijim padom *Sirmiuma (Srijemska Mitrovica)* godine 582. po. Kr. počinje prodor *Slavena i Avara* u zapadno savsko-dravsko međuriječje. U ovom ranom valu naseljavanja došla su razna slavenska plemena u savezu s *Avarima pod kaganom Bajanom*, a među njima su vjerojatno bili *preci Hrvata i Duljebi-ostaci germanskih naroda i provincijalno-rimskog etničkog supstrata*.

Propašću *biskupije Poetovio (Ptuj)* oko 570. g. po. Kr., *Siscije (Sisak)* oko 600. g. po. Kr. i prostor *episkopalnog središta lovie* bio je preplavljen novim pučanstvom. Dolaskom *Slavena i Bajuvara* 593.g.po.Kr. zasigurno je propala *lovia* kao važno kršćansko središte tog dijela Panonije. Na ovom području nisu iz tog razdoblja pronađeni dokazi naseljavanja *Slavena i Avara*, pa se pretpostavlja da je u to vrijeme prostor *Ludbrega* i okolice bio nenastanjen.

RANI SREDNJI VIJEK-PRISUSTVO SLAVENA. Prve arheološke potvrde o kontinuitetu života u široj okolini *Ludbrega* sežu potkraj VIII. st., a svjedoče o sudaru *Avara i Franaka*. Iako nema dokaza, pretpostavlja se na temelju toponima da je ovo područje i potkraj VI. st. i u VII. st. bilo naseljeno *Slavenima*. Ti su se toponimi uz manje izmjene održali do danas, a odnose se na prvotni krajobraz koji zatiču *Slaveni*, pa tako razlikujemo slavenske *hidronime, oronime, iokonime, dendronime, zoonime*. U posebnu skupinu se ubrajaju nazivi vezani uz stara zdanja i kulturna mjesta, te zdanja obrambenog karaktera. Izraziti su *Slavenski toponimi za poplavna područja i močvare; Loke, Luka, Lučica ili Glib iz kojeg je izvedeno ime sela Globočec*. Zanimljivi su i toponimi vezani uz krčenje šuma; *Krč, Krčevina, Štuk, Čeret, Čretek*. Prisustvo *Slavena* očitava se u nazivima šuma ili dendronima; *Stari lug, Lug, Gaj, Brezovec, Bukovec, Hrastovljan, Hrastovsko, Dubovica*, ili zoonimima; *Čukovec, Vučje grlo, Medvedov breg*. Svi ti nazivi upućuju na stari sloj slavenskog naseljavanja. To se može zapaziti u oronimima; *breg, Lud(breg), Gorica, Venac, Gliboki jarek* itd. Tom ranom slavenskom naseljavanju pripadaju i imena; *Sv. Petar Ludbreški, Martijanec (sv. Martin), Križovljan (sv. Križ), Sesvete Ludbreške (Svi Sveti), Apatija (od opatije ili nekadašnjeg samostana), Sv. Đurđ (sv. Juraj)*, a izvedena su iz starih svetačkih imena ili titulara mjesne crkve. Možemo izdvojiti nazive obrambenog karaktera; *Gradina kraj Sv. Petra, Gradišće na Selišću, Stari Graci*.

O ustroju staroslavenske zajednice govori nam toponim *Županec*, a posebno su interesantni toponimi vezani uz pojave u krajobrazu; *Gamulica ili Gomila kod Martijanca (grobní humak), Žgališće kraj Martijanca (kultura polja sa žarama), Staro groblje (Sv. Petar)*.

Prva su *slavenska gradišta* nastala uz vodotoke, naročito rijeke *Bednje*. Ta su naselja zapravo utvrđeni zbjegovci, okruženi vodom, na teže pristupačnim močvarnim terenima. Jedno je bilo kod *Sv. Petra Ludbreškog* u zavoju rijeke *Bednje*, a drugo na području *Gmajna* usred *Ludbrega* uz desnu obalu *Bednje*, gdje je prilikom sondiranja 1950. g. prikupljena *srednjovjekovna keramika*.¹⁵ Gradište je

pronađeno i na položaju *Marof I. u Sigetcu*, a naselje je bilo na otočiću usred Bednje na što upućuje toponim *Sigetec (Sziget-otok)*.

Krajem VIII. st. U prostoru Podravine otkriveno je nekoliko *ranokarolinških nalaza oružja i ratničke opreme*, što svjedoči o ratnim sukobima i previranjima na ovom području. Nalazi potječu iz vremena pohoda *Karla Velikog na Avarsku nomadsku državu-Kaganat*. Ponovo je bila bitna prometna važnost ovog područja u vrijeme franačko-avarskih ratova (791.-803. g.). Raspadom *Avarskog Kaganata*, na stranu *Franaka* prešao je vjerojatno *hrvatski knez Vojnomir*, a ovo se područje pod utjecajem *Akvileje i Salzburga* ponovo kristijanizira, te je početkom IX. St. u Ludbregu obnovljena crkva. U vezu s *karolinškom rekristijanizacijom* možemo dovesti i *Sv. Martina (Martijanec)*, titulara zapadnog kršćanskog kruga. Godine 811. ludbreški kraj s cijelim međuriječjem Save i Drave pripao je *furlanskom markgrofu*, a prostor sjeverno od Drave dodijeljen je prefektu za istok i time je Drava uzeta kao granica utjecaja *akvilejske i salcburške dijeceze*. *Franci* su ugušili *ustanak Ljudevita Posavskog, panonsko-hrvatskog kneza*, 822. g. i time prvu ideju o jedinstvu Slavena na tim prostorima. Sredinom IX. St. vlast je organizirana pod *nitrantskim knezom Pribinom i njegovim sinom Koceljom* i to je vrijeme izražene misionarske djelatnosti *svete braće Konstantina i Metoda*, no nalazi iz tog razdoblja su nam nedostadni za rekonstrukciju života na ludbreškom području.

BJELOBRDSKA KULTURA-STAROHRVATSKA KULTURA. Krajem IX.st. i početkom X. st. preko Drave provaljuju *Mađari* na pljačkaškim pohodima prema *Lombardiji*, no njihovim porazom od kralja *Tomislava* umanjena je neposredna opasnost, ali blizina granice na Dravi značila je neprestanu nesigurnost u ludbreškoj Podravini. *Grobni nalazi* iz tog perioda u okolici Ludbrega govore nam o prebivanju ruralnog stanovništva, a *nalaz sljepoočničarke od savijene srebrne žice rastavljenih krajeva s petljom nalik slovu S, u blizini crkve Svetog Trojstva u Ludbregu* daje naslutiti postojanje crkvenog groblja unutar naselja.¹⁶ *Karičica s S-petljom* pripada *Koettlachskoj kulturi* s prostora susjedne *Karantanije* (IX.-XI. St.).

Područje Ludbrega bilo je pod utjecajem protourbanih središta *Ptuja* i *Siska* pa se očituje miješanje *Koettlachske i Bjelobrdske, odnosno starohrvatske kulture*.

Nalaz je vrlo bitan jer potvrđuje kontinuitet života na području nekadašnje *lovie* i tijekom X. st. Nalazi o kontinuitetu života iz X. st. i XI. st. otkriveni su u parku dvorca *Drašković* u Velikom Bukovcu; *segment rodovskog groblja s kosturnim ukopima*. Pokojnici su pokapani u redove s prilozima nakita. Prema inventaru grobova riječ je o *ranohrvatskom groblju, populacije Bjelobrdske kulture* s kraja X. st. i početka XI. st. 17 Među nalazima dominantni su ukrasi glave, vrata, ruku i odjeće; *srebrne, lijevane, grozdolike naušnice volinjskog tipa, karičice sa S-petljama, ogrlice s masivnim perlama od puhanog stakla, ogrlice od kauri pužića, masivni narebreni privjesci na lančićima, prsteni i praporci*. Slično je groblje otkriveno i u blizini Ludbrega.

Hrvatsko je pučanstvo koristilo za naseljavanje pogodne položaje za poljodjelstvo, lov i trgovinu, a u vrijeme ratovanja *sklanjalo se u šumovitu zonu gorja Kalnika ili nizinska gradišta branjena palisadama i jarcima s vodom*. Jedno je takvo nizinsko gradište iz XI. st. istraživano u neposrednoj blizini Ludbrega, kod *Sv. Petra Ludbreškog*. Nalazi su datirali naselje u vrijeme *kuće Arpadovića*, ali je ono egzistiralo i prije.

FORMIRANJE SREDNJOVJEKOVNOG CASTRUMA LUDBREG. Do kraja XI. st. međuriječje Drave i Save, jedna od nekadašnjih *Sklavinija* (Slavonija), bila je tampon zona između *staromađarskog i*

starohrvatskog kraljevstva.18 Tim su prostorom vladali Svetoslavići, ogranak Trpimirovića, a bili su nasljednici svrgnutog hrvatskog kralja Svetoslava Surinje, odnosno slavonski Ban Dmitar Zvonimir od stupanja na hrvatsko prijestolje 1074. g.

Godine 1094. hrvatsko-ugarski kralj Ladislav Arpadović utemeljio je u tom dijelu Hrvatske crkvenu organizaciju s biskupijom u Zagrebu, a Ludbreg je uklopljen u sastav te biskupije.

U XII. st. oko Ludbrega postoji nekoliko nizinskih naselja i gradina. Jedna od njih je Lipa-Katalena gdje je pronađena keramika datirana upravo u XII. st. Oko 1300. g. kad su Arpadovići naslijedili kraljevi iz dinastije Anjou, sagrađena je uz lijevu obalu Bednje protourbana jezgra naselja kojemu se 1317. g. spominje ime u atributu vlastelinstva kao Vlastelinstvo Ludbreg, a vlasnici su mu bili Petar i njegov sin Nikola od Ludbrega. Castrum Ludbreg nastao je vjerojatno na prostoru podgrađa antičke lovie tijekom ranog srednjeg vijeka i od tada se na istom mjestu izmjenjuju slojevi gradina i današnjeg dvorca Batthyany.

Samo ime Ludbreg sastavljeno je od dvije riječi, Lud (ljudi) i breg (brdo), a upućuje na mjesto okupljanja ili zbjega mnoštva ljudi (ljudi+breg). Dva takva zbjega jesu u neposrednoj blizini Ludbrega; Lipa Katalena (208m) i Lajdiber (leute+breg, 237m).

U ranije pisanim dokumentima, Tabula Peutingeriana i Kosmografija Anonima Ravenjanina, imamo podatke o novom sustavu naseljavanja područja Ludbrega i vjeruje se da se Botivo odnosi na grad nastao na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek i taj se naziv održao do doseljenja Slavena. Castrum Ludbreg, kao utvrđeni kameni grad vjerojatno je nastao nakon provale Tatara 1242. g., a izgradnju niza utvrđenih gradova organizirao je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV.

Srednjovjekovni je Ludbreg samo potvrdio važnost položaja na prijelazu trgovačkog puta preko rijeke Bednje, a koji je bio prepoznat još u prapovijesti i tijekom antičkog razdoblja.

Dokazi tisućljetnog življenja na prostorima ludbreške Podravine posvjedočeni su arheološkim i jezikoslovnim izvorima. Kontinuitet opstojanja na obroncima Kalnika i dravskoj nizini potvrđen je i u vremenskoj vertikali imena aglomeracije na obali rijeke Bednje; Iovia-Botivo-Ludbreg.

SAŽETAK

U ovom tekstu prikazan je kontinuitet života na području Ludbrega i njegove šire okolice. Brojnost naselja, njihova rasprostranjenost i povijesni slijed kultura smješteni su u povijesno razdoblje i prezentirani po arheološkim lokalitetima i pronađenim artefaktima. Bitan dio ovog članka je komparacija pretpovijesnih kultura, rimskog razdoblja i vremena doseljenja Hrvata na ovo područje s istovremenim kulturama i njihovim materijalnim ostacima na širem području zapadnog dijela Panonske nizine. Vremenski period obrađen u ovom članku je razdoblje od pretpovijesti (paleolitik, mezolitik, neolitik i eneolitik), preko rimskih osvajanja do doseljenja Hrvata i formiranja Ludbrega kao vlastelinstva i protourbanog središta ovog dijela Podravine.

Bilješke:

1. M. Gorenc, B. Vikić, Antičko nasljeđe Ludbreškog kraja, Ludbreg, monografija, Ludbreg, 1983, str. 60.
2. M. Gorenc, B. Vikić, nav. dj., str. 60.
3. Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, 1996., str. 5.
4. M. Malez, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj, Praistorija jugoslavenskih zemalja 1., Sarajevo, 1979., str. 243.
5. S. Dimitrijević, Lasinjska kultura, Praistorija jugoslavenskih zemalja III., Sarajevo, 1979., str. 150-163.

6. K. Vinski-Gasparini, Litzen keramika savsko-dravskog međuriječja, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Sarajevo, 1983., str.484.
7. K. Vinski-Gasparini, Srednje brončano doba savsko-dravskog međuriječja i bosanske Posavine, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Sarajevo, 1983., str. 503.
8. K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar, 1973., str.105.
9. A. Benec, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, Praistorija jugoslavenskih zemalja V, Sarajevo, 1987., str.767.
10. A. Benec, nav. dj., str.768.
11. M. Šimek, Sv. Petar Ludbreški-nalaz metalurške radionice, Podravski zbornik 79., Koprivnica 1979. str 106-119.
12. M. Šimek, Rezultati probnog sondiranja Gradskog muzeja u Varaždinu u 1986. godini, Muzejski vjesnik 10, Varaždin 1987., str.42-47.
13. M. Gorenc, B. Vikić, Varaždinske Toplice-Aquae lassae u antičko doba, Varaždinske Toplice, 1980.
14. K. Simoni, Ludbreg, 1984. str.73.
15. K. Simoni, nav. dj., str.75.
16. K. Simoni, nav. dj., str. 73-75.
17. K. Simoni, nav. dj., str.3.
18. N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971., str. 97.

SUMMARY

Davor BEŠVIR

CONTINUITY OF LIFE IN THE REGION OF LADBREG IN PODRAVINA

In this text a continuity of life in the region of Ludbreg and its wider area has been presented here. The number of settlements, their distribution and historic succession of cultures have been placed in historic periods and presented according to archeologic localities and artefacts discovered there.

An important part of this article is a comparison of pre-historic cultures, the Roman period and the time of Croatian settlement in this region with simultaneous cultures and their material remnants in the wider area of the western part of the Pannonian valley.

The time period covered in this article is the period of pre-history (Paleolithic, Mesolithic, Neolithic and Eneolithic), through Roman conquest up to the Croatian settlement and foundation of Ludbreg as a Medieval manorial estate and a proto-urban centre in this part of Podravina.